

У К Р А Ї Н А
КОРЕЦЬКА РАЙОННА РАДА РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ВЕЛИКОКЛЕЦЬКІВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ КОМПЛЕКС «ЗАГАЛЬНООСВІТНЬ
ШКОЛА І – ІІІ СТУПЕНІВ – ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД»

Михайло Булгаков
«Майстер і Маргарита»
(Система уроків)

2019 рік

**Автор - Літвинчук Любов Павлівна, директор НВК,
вчитель зарубіжної літератури, стаж роботи - 43 роки,
спеціаліст вищої категорії**

**Рецензент: : Бойко Г.С.,
методист управління освіти, молоді та спорту освіти
Корецької РДА**

**У посібнику подано конспекти уроків
по творчості М. Булгакова**

**Затверджено та рекомендовано до друку методичною радою
Великоклицьківської ЗШ І – ІІІ ст. 16.01.2019 року**

Зміст

1. Урок №1

*Тема: Михайло Булгаков (1891-1940). Життєвий і творчий шлях.
М.Булгаков і Україна.*

2. Урок 2

*Тема: Михайло Булгаков "Майстер і Маргарита". Історія створення,
художні джерела роману. Широта філософсько-етичної проблематики
твору: питання про співвідношення добра і зла, морального вибору,
справедливості й відповідальності, взаємин особистості з владою,
покликання мистецтва тощо*

3. Уроки 3-4

*Тема: Світ біблійної давнини, радянської сучасності й
фантастичної "демоніади" у творі. Сатиричне змалювання
Москви 30-х років, галерея радянських обивателів і функціонерів.
Переосмислення євангельських сюжетів і образів у творі,
прийом „роману у романі”. Образи Воланда та його почту;
іронія та гротеск у картинах зіткнення демонічних сил із
московською дійсністю.*

3. Урок 5

Тема: Ствердження цінності творчості і кохання та їхньої рятівної сили у долях Майстра і Маргарити. Особливості композиції, художнього часу й простору, наскрізні мотиви.

Урок №1

Тема: Михайло Булгаков (1891-1940). Життєвий і творчий шлях. М.Булгаков і Україна.

Мета:

познайомити учнів із особистістю і творчістю М.Булгакова, показати його роль у розвитку російської літератури; розвивати навички уважного слухання, конспектування, уміння самостійно готувати усне повідомлення на задану тему, переказувати уривки з твору; прищеплювати старшокласникам цікавість до творчості письменника.

Тип уроку:

Урок вивчення основ теорії та історії літератури, урок-лекція.

Обладнання:

Портрет М. Булгакова, виставка його творів, листівки з видами Києва.

*Епіграф: И нет тебя,
и все вокруг молчит
о скорбной и высокой жизни...
А.Ахматова*

I. Робота над темою уроку

1. Слово вчителя

Сьогодні ми познайомимось із особистістю і творчістю Михайла Булгакова (Подивіться уважно на портрет Булгакова) Пройшло цілих півстоліття з того часу, коли були написані дуже особистісні ахматівські рядки:

И нет тебя, и все вокруг молчит

О скорбной и высокой жизни...

Сьогодні М.Булгаков продовжує розмову з нами, і голос його чути у всіх кінцях світу

2. Слово учням

(Зчитують з карточок № 1,2,3,4 уривки з творів М.Булгакова)

3. Слово вчителя

Чотири уривки - чотири різних автори. У кожного свій творчий почерк, свої тематичні і жанрові пристрасті, один явно лірик, але з якимось філософським нахилом. Другий, схоже фантаст. Третій присвятив себе історії, яку прагне оживити і олюднити. Четвертий життєрадісний і дотепний життєписьменник. Так? Та ні, не зовсім так. Те, що в уривках цих представлені лірика

і фантастика, історична белетристика та життєпис цілком справедливо. Але автор у них один — Михайло Булгаков.

І далеко не повністю охоплює ці уривки його літературна спеціальність. В багатьох творах він навіть поєднує їх. А в "Майстрі і Маргариті" вони ледь не всі знаходять застосування. Тут він і лірик і сатирик, життєписьменник і фантаст, гуморист і філософ.

Як все це з'єдналось в одній людині?

Зрозуміло, талант художника був у Булгакова, що називається від Бога. А вже те, яке цей талант дістав вираження, значно визначалось і обставинами оточуючого середовища і тим, як складалась доля письменника.

4. Лекція вчителя

М. Булгаков народився у Києві 15 травня 1981 року в родині професора духовної академії Опанаса Булгакова. Мати-вчителька, та насамперед вихователька власних сімох дітей, серед яких Михайло-старший. Обидва діди письменника - священики. Батько викладав історію світових релігій, був істориком церкви. Від нього син перейняв глибокі знання релігійних вчень, які допомогли йому в роботі над романом "Майстер і Маргарита", особливо над образом Ієшуа Га-Ноцрі.

Дитинство і юність митця проходили в Києві, на Андріївськiм узвозі, в будинку №13, де тепер розташований булгаківський музей. Завдяки п'єсі "Дні Турбіних" за романом "Біла гвардія" цю адресу знають усі читачі й шанувальники Булгакова в усьому світі.

Булгаков закінчив Першу київську гімназію (Олександрівську, на бульварі Шевченка), пізніше з відзнакою - медичний факультет Київського університету, став лікарем. Улюбленими його письменниками були Віктор Гюго, Вальтер Скотт, Микола Гоголь, Михайло Салтиков-Щедрін (особливо "Історія одного міста"). У молоді роки він полюбив театр, драматичний і оперний, мріяв навіть стати оперним співаком, напам'ять знав "Аїду", "Фауста".

Відгуки цих уподобань можна знайти майже в усіх творах письменника.

З початком першої світової війни Булгаков став військовим лікарем, працював у прифронткових шпиталях, а згодом у лікарнях Смоленської губернії. Враження від цієї роботи увійшли до збірки оповідань "Записки молодого лікаря", що була першою пробою його пера.

У березні 1918 р. Булгаков повертається до Києва, робить спробу зайнятися приватною лікарською практикою, починає писати художні твори. Київ у цей час поринув у вихор громадянської війни: 14 разів влада переходила з рук в руки: Центральна рада, Директорія, білі, червоні, німці, гетьман, поляки. Десять змін влади Булгаков пережив особисто. У 1936 році в анкеті при вступі на роботу до Великого театру в Москві він писав: "У 1919 р., живучи в м. Києві, послідовно мобілізувався на службу як лікар усіма владами, що займали місто".

Братовбивча війна пригнічувала письменника, він мріяв про спокій, про мирний дім і можливість писати. Доля закинула його в Москву. Спогади про ревкоми військового комунізму, їх свавільні жорстокі розправи на Смоленщині, яких він сам був свідком, помітно прихилили Булгакова до старого режиму, настрої проти більшовиків, якоюсь мірою зміцнили монархістські симпатії. Боляче вразила його звістка про страту царської сім'ї. І Булгаков приєднався до денікінських військ.

Відступаючи разом із білими, Булгаков захворів на тиф і залишився у Владикавказі. Щоб якось вижити, пішов працювати в культурно-просвітницькі установи. Приїхавши до Москви, оселився у великій "комуналці" на вул. Садовій. Цю квартиру, її мешканців не раз згадує він у своїх художніх і публіцистичних творах, упізнає її читач "Майстра і Маргарити" у "московських" розділах роману. В різних газетах і журналах під різними псевдонімами (вони ще навіть і не розшифровані) Булгаков заради мізерного заробітку друкує фейлетони, рецензії, огляди, статті.

Рано зрозумів письменник, що творчість буває різна: справжня, правдива, від серця, вона вічна, не загине і після смерті митця. Недаремно в уста Воланда він вкладає широко відомий тепер афоризм: "Рукописи не горять!";. Але існує й інший вид творчості - для проживання, для заробітку, щоб не вмерти з голоду.

В Москві з середини 20-х рр.. письменник стає популярним. У 1923-1925 рр. Булгаков інтенсивно працює над сатиричними творами "Дияволіада", "Фатальні яйця", "Собаче серце".

Повідомлення учня про повість "Фатальні яйця" (картка-повідомлення № 1)

Вчитель

Повість зустріли насторожено, в ній вбачали страшну крамолу, Червоний промінь, відкритий Персиковим, промінь життя, символізує у Булгакова соціалістичну революцію в Росії, назавжди ототожнювану в історії з червоним кольором, з протистоянням червоних і білих в недавно завершеній кровопролитній громадянській війні. Червоний промінь уособлює розбуджену революцією енергію народу. Але катастрофа, яка відбулась із-за необачного ставлення до проміння життя, попереджує про можливість трагічної долі соціалістичного експерименту в Росії.

Булгакова хвилює доля ленінського експерименту, який розпочався в жовтні 1917р., хвилює те, що розбуджена енергія має бути обернута в зло. Повідомлення учня про повість "Собаче серце" (картка повідомлення №2)

Образом Шарикова Булгаков попереджав про іншу небезпеку небезпеку безкарності, вседозволеності засліплених класовою ненавистю невігласів і демагогів. Повість "Собаче серце" ніби попереджає про небезпеку, якщо до влади прийдуть Шарикові, то це принесе загибель науці, культурі, мистецтву (з усіх видів мистецтва Шариков любляв лише цирк, у театрах же вбачав "суцільну контрреволюцію")

Вчитель

Булгаков ніжно любив свою Батьківщину - Україну, славетне місто Київ. Щоб не писав Булгаков, він обор'язково згадував Київ, його вулиці, будинки, незлічені сади, Дніпро, Володимирську Гірку над Дніпром. Усі позитивні Булгаковські герої, де б вони не жили, так чи інакше тягнуться до України, сумують за нею. Наприклад, мужній і шляхетний генерал Чарнота("Втеча") пишається тим, що він нащадок запорожців. Нема для нього кращого у світі місця, як Київ, сивий Дніпро. Відкрив письменнику шлях у велику літературу роман "Біла гвардія".

5. Повідомлення учня про роман "Біла гвардія"

Вчитель

У 1926 році Булгаков виступає в ролі драматурга. Відбулась прем'єра зразу двох його п'єс: у МХАТІ - "Дні Турбіних" і в театрі Вахтангова "Зойчина квартира". Дні прем'єри пройшли з великим успіхом. Ситуація навколо Булгакова різко погіршилась у 1929 році. Нападки критики на письменника дійшли апогеї. Раніше поставлені п'єси в театрі забороняються. Але Булгаков писати п'єси не перестає. Він написав п'єси "Адам і Єва", "Блаженство", "Кабала святош".

І тоді Булгаков звертається з листом до Уряду СРСР з проханням відпустити його за кордон. Через три тижні до нього на квартиру подзвонив Сталін. Він запропонував письменнику звернутись до МХАТУ: "Я думаю, що Вас приймуть".

Шість років працював Булгаков у МХАТІ режисером-асистентом. Негладко протікали його відносини з Художнім театром. Погляди Булгакова і засновника театру Станіславського і Немировича-Данченка на постановку п'єс автора не збігалися. Це

приводило до конфліктів, де поступатися доводилось Булгакову. У кінці 1936 року драматург залишає посаду режисера-асистента і переходить у Великий театр лібретистом-консультантом. Справою всього життя, літературним подвигом став для Булгакова роман "Майстер і Маргарита", над яким він працював майже 12 років, останні півроку - був смертельно хворим. 10 березня 1940 Булгакова не стало.

Нині вся булгаковська спадщина опублікована, але ж далеко не все осмислено та освоєно.

II. Узагальнення знань

1. Чим же нам особливо близький Булгаков? (відповідь: близький своїми замислами, питаннями, які мучили Булгакова, не стали в кінці ХХ століття менш гострими. Близький силою таланту, блиском думки).

III. Підсумок уроку, осмислення домашнього завдання

Підготувати біографію письменника, опрацювати конспект уроку, читати "Майстер і Маргарита", ч.І, гл.1.10, ч.ІІ, гл.23.

Додатки до уроку 1

Картка №1

„Боги, боги мои! Как грустна вечерняя земля! Как таинственны туманы над болотами. Кто блуждал в этих туманах, кто много страдал перед смертью, кто летел над этой землей, неся на себе непосильный груз, тот это знает. Это знает уставший! И он без сожаления покидает туманы земли, ее болотца и реки, он отдается с легким сердцем в руки смерти, зная, что только она одна успокоит его”.

М. Булгаков

Картка №2

„Черт с ним! – загремел блондин. – Черт с ним. Машинистки, гей!

Он махнул огромной рукой, стена перед глазами Короткова распалась, и тридцать машин на столах, звякнув звоночками, заиграли фокстрот. Кольша бедрами, сладострастно поведя плечами, взбрасывая кремовыми ногами белую пену, парадом – алле двинулись тридцать женщин и пошли вокруг столов.

Белые змеи бумаги полезли в пасти машин, стали свиваться, раскраиваться, сшиваться. Полезли белые брюки с фиолетовыми лампасами. Предъявитель сего есть действительно предъявитель, а не какая-нибудь шантрапа”.

М. Булгаков

Картка №3

„Итак, 13 примерно января 1622 года, в Париже у господина Жака-Батиста Поклена и его супруги Марии Крессе появился хилый первенец. 15 января его окрестили в церкви святого Евстафия и назвали в честь отца Жаком-Баститом. Соседи поздравили Поклена, и в цехе обойщиков стало известно, что родился на свет еще один обойщик и торговец мебелью”.

М. Булгаков

Картка №4

„Раненько, раненько, корда солнышко заслало веселый луч в мрачное подземелье, ведущее с дворика в квартиру Василисы, тот,

выглянув, увидал в луче знамение. Оно было бесподобно в сиянии своих тридцати лет, в блеске монист на царственной екатерининской шее, в белых стройных ногах, в колышущейся упругой груди. Зубы видения сверкали, а от ресниц ложилась на щеки лиловая тень.

- Пятьдесят сегодня, - сказало знамение голосом сирены, указывая на бидон с молоком”.

М.Булгаков

Картка-повідомлення № 1

Дія в повісті "Фатальні яйця", яка була написана в 1924 році, відбувається в майбутньому у 1928 році. І розгортаються події, зовнішньо зовсім фантастичні, а по суті повністю реальні і дуже близькі до того, що проявилось в епоху "великого перелому".

У повісті "Фатальні яйця" автор звертається до проблем науки. Професор Персиков винайшов проміння, яке сприяє прискореному росту жаб, а значить і всіх інших створінь. І ось нові господарі 20-х років вимагають від ученого, щоб він застосував свій промінь для вирощування велетенських курей. Для експерименту замовляють за кордоном яйця, але через головотяпство чиновників-постачальників замість курячих надіслали яйця жахливих водяних змій анаконд, які повбивали всіх, причетних до експерименту. Розлючена юрба вбиває і самого професора. Нашестя гадів на Росію не може зупинити ні всесильне ГПУ, ні вся могутня червона Армія. Врятувало країну лише диво вісімнадцятиградусний мороз у середині серпня.

Картка-повідомлення № 2

Булгаковське "Собаче серце" - це історія одного перетворення: професор перетворює чудового пса в мерзотну людину.

Дія "Собачого серця", написаного приблизно в 1925 році розвивається в Москві, в грудні 1924 або січні 1925 року, тобто в період розквіту НЕПу. Архібуржуазний реакціонер, професор Філіп Філіпович Преображенський заманює в дім собачку по кличці Шарик. Наукові інтереси Преображенського відносяться до сфери евгеники, до області покращення людської породи, і він заробляє собі на життя і охороняє семикімнатну квартиру від підселення, роблячи непманам і радянським чиновникам операції по омолодженню. Шарик, освоївшись і об'ївшись, надивившись на всі справи, що відбуваються в похабній квартирі, скоро сам стає об'єктом експерименту.

Хірург Преображенський пересаджує гіпофіз загиблого бандита Кліма Чугункіна собаці. Шарик виживає, поступово набуває людського виду і здібність розмовляти, і сам себе нарікає - Поліграфом Поліграфовичем Шариковим. Він служить на ниві очищення міста від бродячих котів. Шариков нехтує правилами "буржуазного етикету", пише донос на Преображенського. Розгніваний професор разом зі своїм асистентом починає нову операцію, знищуючи ефект першої. Повість закінчується тим, що Шарик, забувши про своє буття в ролі людини, залишається у Преображенського, який продовжує свої наукові дослідження.

Картка-повідомлення №3

Булгаков присвятив цей роман подіям громадянської війни в Україні 1918-1919 рр. Він змальовує гетьманщину, німецьку окупацію, створення білогвардійських дружин для протидії Петлюрі. Проте петлюрівські війська легко оволоділи містом і Булгаков, загалом негативно ставиться до цієї події, історично правдиво змальовує величний парад петлюрівських полків на старовинній Софіївській площі: "Першою, розірвавши мороз ревом труб, вдаривши блискучими тарілками, розрізавши чорну ріку народу, пішла густими рядами синя дивізія

У синіх жупанах, у смушкових, хвацько заломлених шапках з синіми верхами йшли галичани. Два двокольорові прапори, схилені між: оголеними шаблями, плили услід за густим трубним оркестром, а за прапорами, розмірено топчучи кришталевий сніг, молодечо гриміли шеренги, одягнені в добротне, хоча і німецьке сукно.

Незліченою силою йшли сірі потерті полки січових стрільців. Йшли курені гайдамаків, піший курінь за куренем, і, високо танцюючи в просвітах батальйонів, їхали в сідлах браві полкові, курінні й ротні командири, молодецькі марші, переможні, ревучі, дзвеніли золотом у кольоровій ріці.

За пішим строєм, полегшеною рисою, дрібно стрибаючи в сідлах, покотились кінні полки: Сліпуче різнули очі захопленого народу м'яті, заламані папахи із синіми, зеленими і червоними шликами з золотими китичками...

Бо старшини з нами, З нами, як з братами!

Слава! Слава! - кричали з тротуарів.

Ото, казали - банди... Ось тобі і банди. Ура!

Слава! Слава Петлюрі! Слава нашому батькові!"

Події роману "Біла гвардія" перенесено до драми "Дні Турбіних", яку Булгаков написав на замовлення МХАТу.

Урок 2

Тема:

Михайло Булгаков "Майстер і Маргарита". Історія створення, художні джерела роману. Широта філософсько-етичної проблематики твору: питання про співвідношення

добра і зла, морального вибору, справедливості й відповідальності, взаємин особистості з владою, покликання мистецтва тощо.

Мета:

Познайомити учнів з історією створення роману, жанрово-композиційними особливостями та проблематикою; розкрити основні духовні іпостасі життя: совість, безсовісність, бісовство; розвивати вміння аналізувати твір, виявляти основні проблеми, роль героя в розкритті ідейного змісту роману і авторську оцінку героя, обґрунтовувати свою думку про прочитане; сприяти духовному вихованню старшокласників.

Тип уроку:

Урок сприйняття художнього твору.

Обладнання:

Портрет М. Булгакова, виставка його творів, ілюстрації до роману "Майстер і Маргарита".

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

1. Як ви розумієте рядки А.Ахматової

"И нет тебя,

и все вокруг молчит

о скорбной и высокой жизни..." ?

Розповісти про літературну діяльність Булгакова

Чим була викликана заборона на постановку і публікацію його творів?

II. Робота над темою уроку

Слово вчителя. "Майстер і Маргарита" - це останній роман Булгакова, роман-підсумок і природно, що в ньому поєднався весь комплекс проблем, які хвилювали письменника протягом усього творчого шляху. У ньому сповна розкрилась художня майстерність його автора.

1. Слово вчителя про історію створення роману

Задум роману "Майстер і Маргарита" виник у 1928 році, а робота над ним розпочалась у 1929 році. Спочатку роман про диявола мислився своєрідним продовженням трьох фантастичних повістей "Дияволіада", "Фатальні яйця", "Собаче серце". Серед діючих осіб першої редакції не було нинішніх головних героїв "Майстра і Маргарити". Це була фантастична фантасмагорія, гротесковий огляд московських літератур і навколо літературних правів, "розрізана" вставленою новелою з авторською інтерпретацією відомого ново заповітного сюжету про Христа і Понтія Пілата.

Ця редакція існувала у вигляді чернетки машинопису і була знищена Булгаковим у березні 1930 року, про що він згадував у своєму листі Уряду: "И лично я своими руками бросил в печку черновик романа о дьяволе".

У 1931 році письменник звернувся до роману і зробив чернетний запис для нової, другої редакції. В цих записах уже була присутня Маргарита і її безіменний супутник Майстер. Твір цей з'явився тоді, коли в життя Булгакова увійшли дві жінки: Олена Сергіївна Шиловська, яка стала його третьою дружиною в жовтні 1932 року, і Маргарита Смірнова, з якою письменник підтримував дружні стосунки весною і влітку 1931 року. Обидві небезпідставно вважали себе прототипами головної героїні роману.

Робота над третьою редакцією була розпочата в 1932 році і продовжувалась до літа 1936 року з включенням великих доповнень і переписом окремих глав. Ця редакція мала ряд варіантів назви: "Великий канцлер", "Сатана", "Вот и я", "Шляпа с

пером", "Он появился", "Подкова иностранца", "Черный маг", "Инженер с копытом". Далі робота над книгою була продовжена і вона отримала відому тепер остаточну назву.

"Майстер і Маргарита" був ніби останнім заповітом людству і письменник вклав у роман увесь свій талант. "Майстер і Маргарита" філософсько-фантастичний роман.

Морально-філософський зміст твору складається в категоричному несприйнятті будь-якої форми життя, яка придушує в людині духовну основу і саму людину прагне довести до рівня біологічної істоти. Але в більш конкретних межах, стосовно до історії нашого суспільства, цей роман, безумовно, не що інше, як Страшний суд над адміністративною системою та її створювачами. Особливостями композиції роману, її зв'язок з ідейно-художньою концепцією твору є:

Вплив українського філософа і поета Григорія Сковороди (теорія про існування трьох світів з трактату "Потоп зміїний")
Земний світ у зображенні Булгакова (Непівська Москва 20-30-х років)

Космічний світ роману (Воланд і його свита)
Біблійний світ в "Майстрі і Маргариті" (Ієшуа Га-Ноцрі, Понтій Пілат, Левій Матвій, Іуда та ін).

Співіснування в "Майстрі і Маргариті" двох романів: роману, написаного майстром, і роману про Майстра, протиставлення і поєднання різних просторово-часових пластів.

Між двома романами відчутна постійна перекличка, хоча рухаються вони зовні відокремлено один від другого, і зійдуться тільки у фіналі роману. Цей взаємозв'язок і збіг романів породжує ускладнену фантастичність, яка краще за все виражає реальність.

Проблематика роману така:

Проблема "добра і зла", оригінальність вирішення її Булгаковим. Проблема митця і влади, її автобіографічна основа.

Свобода людини та насилля над особистістю.

Занепад суспільства і духовна трагедія людини.

Проблема вибору істинних і фальшивих життєвих цінностей.
Призначення людини і сенс її буття

2. Робота над текстом твору

Бесіда:

- В якому місті відбувається дія роману? З чого починається роман Булгакова? Що обурює нечисту силу? Чому Воланд з'являється в Москві? Чи тому, що Москва 30-х років вельми підходяще для нього місто?

Роман починається із суперечки про історичність Ісуса Христа. Берліоз доказує, що ніякого Христа не існувало, а є міф про вмерлого і воскреслого Бога, притаманний майже кожній релігії, і тому їх багато. Ось ця атеїстична бідність на розум і обурює нечисту силу, їй не подобається, що для людей не існує не тільки Бога, а й диявола. "Что же это у вас, чего не хватишься, ничего нет".

Поява диявола була визвана не словом, а вчинком, тим, що Майстер спалив свій роман. Спалити свою творчість - присвятити її духу небуття. Ось чому з такою зацікавленістю слухає розмову двох літераторів про історичність Христа і чому так жорстоко покарав свого опонента, главаря тієї банди, яка дотравила автора роману про Пілата. Для сучасників майстра роман виявився несучасним і навіть шкідливим. Воланд, мабуть, зацікавився проблемою добра і зла в романі.

- Для чого Воланд розповідає біблійну історію, з особливим старанням змальовує муки Христа при сходженні на Голгофу? (Для того, щоб співрозмовники його в дзеркалі тих стародавніх подій, у рішеннях сїнедрїона і прокуратора Іудеї, побачили свій звірський фанатизм).

Слово вчителя

Булгаков був першим, хто зовсім свідомо змалював суспільство в цілому як суспільство патологічне. І змалював тоді, коли саме суспільство вважало себе здоровим. Громадян у цьому місті з'їла влада. Пристосування, доноси, хабарництво, пияцтво, жадоба, грабіжництво, безтолковість, бездарність, кар'єризм.

По суті це роман про добро і зло, про те, як добро залишає світ і про загибель людства у світі добра.

- У чому оригінальність вирішення Булгаковим проблеми "добра і зла" (У романі діє нечиста сила - Воланд. Зачитуються окремі уривки з твору)

- Чи мав право письменник зробити викривачем вад людського суспільства сатану Воланда? (Мав право, тому що, описуючи його діяльність, письменник роздумує і про можливість гармонії в людському світі. Прибігає до протиставлення і поєднання різних просторово-часових пластів)

- Як за допомогою такого прийому автор роману стверджує, що поняття "добро і зло" мають відносну сутність, позачасовий і позапросторовий характер? Яку роль у розкритті проблеми "добра і зла" відіграє епіграф до роману?

(У першому плані роману ми бачимо Майстра перед безликими силами зла, в другому - перед нами бродячий проповідник перед грізним володарем Пілатом. Зло здібне добро творити, але в різній мірі і по-своєму. Воланд - Майстру. Пілат - Ієшуя. Так розправляються вони і з ворогами: Воланд відсікає трамваєм голову Берліозу. Пілат покарав Іуду - зрадника. Але ж доброзичливість ця підступна. Воланд отруює Майстра, Пілат зраджує проповідника. Кожний думає про свою вигоду, владу: дияволу потрібна праведна душа, Пілату - чиста совість. Зло ніколи не виступає відкрито. Заховане ославлення добра повинно бути виправдане перемогою над чистою душею, над чистою совістю. В цьому володарі зла вбачають своє самовиправдання, бо в глибині

своїх чорних душ вони знають чи підозрюють, що добро безсмертне, хоча і вічно розіп'яте на хресті).

Вчитель

При написанні роману Булгаков використав ряд літературних джерел. Це твори Гете, Гофмана, Сенкевича, Гоголя, Салтикова-Щедріна, Достоєвського...

Вчитель

Заслуговує уваги друга тема роману - "miteць і влада"

Розкажіть про долю роману Майстра.

Чи нагадує вона вам вислів Сталіна про те, що твори Булгакова - це "непролетарська література, яку потрібно знищити"?

- Якої глибини набуває зміст вислову: "Рукописи не горять"? (Майстер вірить, що всі люди не можуть бути добрими і що їм потрібно пробачати образи. Він поки не може дотягтися душею до вищої правди, але його віра в те, що "рукописи не горять", якщо це чесні книги, залишає за ним право на розуміння в майбутньому вищої правди і гармонії світу).

Вчитель

Булгаков не переконує нас у тому, що влада є цілковитим злом, не здібна творити добро. Але добро вона творити не може. Пілат не може відпустити Ієшуа, не може полегшити хрестні муки і помститися зрадникам Всесильний Воланд не може влаштувати маленьке земне щастя Майстра і Маргарити, але покарати їх кривдників у змозі.

Звідси страшний висновок: все благо земної влади, як і влади сатани, так чи інакше засноване на злі. Тому і доля Майстра, і його героя Ієшуа приводить при взаємодії з владою до загибелі. Головні цінності, вічні цінності на землі і в світі на всі віки - творчість і кохання.

"Майстер і Маргарита" - це роман про три основні іпостасі життя: совісті, безсовісності, бісовства.

III. Узагальнення знань

В якому світі живе булгаковський Майстер?

Що значить залишитися для Майстра в цьому світі?

У чому його врятування?

(Майстер живе в порочному світі, не маючи майбутнього. Залишитися в ньому – значить загинути. Врятування його – у спробі звільнитися від суспільства)

IV. Підсумок уроку. Домашнє завдання.

Опрацювати конспект уроку. Перечитати ч.1., гл. 1,2, 11, 13, 16, ч.2, гл. 25-27, індивідуальні завдання.

Уроки 3-4

Тема:

Світ біблійної давнини, радянської сучасності й фантастичної "демоніади" у творі. Сатиричне змалювання Москви 30-х років, галерея радянських обивателів і функціонерів.

Переосмислення євангельських сюжетів і образів у творі, прийом „роману у романі”. Образи Воланда та його почту; іронія та гротеск у картинах зіткнення демонічних сил із московською дійсністю.

Мета:

Продовжити роботу над романом, розкрити кожний із світів, зображених у творі, показати їх відокремленість і взаємопроникнення, взаємозв'язок, наскрізні мотиви, розвивати вміння зіставляти героїв твору з метою виявлення авторського ставлення до них, обґрунтувати свою оцінку прочитаного, сприяти духовному вихованню учнів.

Тип уроку:

Урок вивчення художнього твору.

Обладнання: текст роману "Майстер і Маргарита"

Епіграф:

И настанет царство истины?

Настанет, игемон, - убежденно ответил Иешуа.

Оно никогда не настанет! - вдруг закричал Пилат

М.Булгаков

І. Актуалізація опорних знань

Розповісти про історію створення роману "Майстер і Маргарита"

Розповісти про художні джерела роману

Назвати проблеми, які висвітлюються в романі

Проведення тесту "Сюжет роману "Майстер і Маргарита"

З якого твору взято епіграф до роману?

а) Пушкін "Бесы"

б) Гете "Фауст"

в) Лермонтов "Демон"

Як Ієшуа звертався до всіх?

а) "Добрі люди"

б) "Божі люди"

в) "заблудші вівці"

Хто такий Понтій Пілат?

а) прокуратор Іудеї

б) великий кесар

в) фараон Єгипту

Хто такий Іван Бездомний?

а) поет

б) художник

в) музикант

Хто пролив олію на рейки?

а) Марьюшка

б) Аннушка

в) Дарьюшка

Як загинув Берліоз?

а) помер від інфаркту

б) впав з мосту

в) потрапив під трамвай

Будинок організації МАССОЛІТ яку мав назву?

а) "Грибоедов"

б) "Пушкін"

в) "Асторія"

Який був номер "нехорошої квартири", де оселився Воланд?

а) 13

б) 66

в) 50

Де опинився директор вар'єте Лиходєєв?

а) у Ялті

б) у Сочі

в) в Одесі

Ким був Майстер за освітою:

а) мистецтвознавець

б) актор

в) історик

Про кого писав роман Майстер?

- а) про сатану
- б) про Маргариту
- в) про Пілата

Хто вбив Іуду?

- а) Левій Матвій
- б) Понтій Пілат
- в) це було самогубство

II. Робота над темою уроку

Вчитель

Сьогодні ми поговоримо про три світи у романі Булгакова "Майстер і Маргарита": біблійний, фантастичний і сатиричний. Звернемось до біблійної давнини. Історія Понтія Пілата і Ієшуа тісно зв'язана з основними сюжетними перипетіями твору. По-перше, вона складає зміст того роману, котрий пише Майстер, по-друге, ця страшна історія ніби завершується в головному тексті книги. Майстру захотілось промовити: перемога зла над добром не може стати кінцевим результатом, так як цього не приймає сама природа, весь хід цивілізації.

Історію Понтія Пілата від свідків розповідає в I главі Воланд, в II главі розповідь ведеться через сон Івана Бездомного, а дві останні глави представлені як уривки з твору Майстра. Такий композиційний зв'язок підкреслює зв'язок Пілата з усіма головними героями. Берліоз -- редактор поеми про Ісуса, написаної Бездомним, Воланд присутній на допиті Ієшуа Пілатом, Маргарита читає уривки з твору Майстра в 1-й главі, де і з'являється. Сусід Майстра, якого він вважає другом, пише на нього донос, накінець, Майстра арештовують за його власний твір так же, як Ієшуа присуджують до страти за його слова.

1. Бесіда по тексту:

1) Які важливі філософські проблеми розв'язуються в суперечці Ієшуа з Понтієм Пілатом?

(Про сутність людини, добра вона чи зла за своєю природою; про можливість морального прогресу людини і про свободу вибору людиною власного шляху і моральної відповідальності за цей вибір)

2) Хто такий Понтій Пілат? Що ми про нього дізналися?

(Він могутній римський прокуратор, в його руках життя і смерть кожного. В цьому світі він один, всю свою любов він віддає собаці Банзі)

3). Чи вільний Понтій Пілат?

(Ні, волі він не знає. Він - раб Кесаря, своєї посади і своєї кар'єри. І хоча він хоче врятувати Ієшуа, але ж переступити пута рабства не може. В ньому стикаються особиста воля і володар обставин. Останню Пілат подолати не в змозі. Як людина, він не одобрює смертну кару, а як прокуратор її утверджує)

4). Прочитайте діалог Понтія пілата і Ієшуа (гл.2) Кому співчуває Пілат?

(Він співчуває тому, кого повинні послати на страту. Називає Ієшуа "Великим філософом" впевненим у мирному характері проповідника, пробує змусити Каіфу помилувати проповідника. Але при цьому проявляє легкодухість, боїться помсти першосвященика, доносу в Рим і відступає. Останні слова Ієшуа підкреслюють цей мотив: немає вади' гірше, ніж боягузтво).

5). Як почуває себе Понтій Пілат після страти Ієшуа?

(Пілату не дають спокою муки совісті. Ієшуа - єдина людина, з якою у Пілата зав'язалися майже дружні відносини, а після страти увг сні прокуратора вони переростають у тісну дружбу. Після вбивства Іуди Понтій Пілат вперше після безсонних ночей засинає спокійно).

Вчитель

Пілат признається собі, що боягузтво - дуже страшна вада. Людською любов'ю Понтій Пілат був вибачений. По місячній

дорозі він іде до свого співбесідника і 'кидається в • гірське озеро. Деспотична влада Римської імперії дуже близька деспотичній владі сталінської Росії. Яке б не було велике торжество зла, воно, зло, знає, що добро існує, і ця думка, йому, злу, не дає спокою.

6). Що ми знаємо про Ієшуа?

(Батько його сирієць, родом він із Галілеї, єдиний його учень Левій Матвій. Життя Ієшуа закінчується смертю на стовпі. Має Ієшуа двох друзів -один зрадник, другий - діє з кращих спонукань, але збита з толку людина, яка не розуміє свого вчителя. Левій Матвій фанатик, він готовий іти на вбивство, щоб помститися за смерть учителя.)

7). Чи є зв'язок між Ієшуа і Майстром?

(Є зв'язок між ними. Друзі. Майстер втрачає віру в себе, в інших. Ієшуа не відступає від істини. Майстер спалює свій роман, він здається).

III. Сатиричний план роману

Добу Понтія Пілата і 1930 р. поєднує диктатура. Люди думали і робили те, що вимагав час, забувши, що вони виконують головні ролі в добі. Вони не намагаються змінити дійсність, а змінюють себе пристосовуються. Коли люди роблять тільки те, що їм наказують, - це тимчасове насильство але коли люди думають так, як їм наказують - це безповоротне руйнування людської особистості. Щоб показати вади людини, Булгаков прибігає до художніх засобів - гротеску та іронії

- Картка - інформатор 1

2. Бесіда

1). Як пристосовуються до життя Алоїзій Могарич, барон Майгель?

(Люди ринуть ями один одному - пишуть доноси, шпигують)

2) Воланд обирає для мешкання нехорошу квартиру №50 дому 302 - біс на Садовій. Чому ця квартира користувалась дивною репутацією?

(Уночі' приїжджав "воронок", людину вивозили, і більше про неї ніхто не чув. Це було звичайним у 30-ті роки)

3) Чому Римський боїться дізнатися про долю Варенухи, який пішов

до міліції повідомити про неприємності?

(Він боїться, що його можуть заарештувати)

4) Що за людина Стьопа Лиходєєв? Як відпочивали письменники в ресторан "Грибоедов"

Зачитати сцену танців у главі 5.(Моральне і духовне каліцтво тих, хто повинен бути охоронцем культури)

5). Як проходила вистава в вар'єте? Чому її змальовує автор?

(Все антилюдське проявляє себе в залі вар'єте, перетвореного Воландом в лабораторію по дослідженню людських слабкостей, маг розвінчує жадність публіки, соромність і наглу віру в покараність Семплеярова).

6). Справжня вакханалія розгортається в сцені балу в квартирі №50. Тут нечиста сила демонструє свої досягнення: донощики, зрадники, безумці, розпусники.

Зачитати бал Сатани (гл.23)

(бал Сатани це вивернуте навиворіт антилюдське, парад пристрастей, вульгарності, бездуховності. Ці темні сили, якщо їм дати волю, знищать світ)

3. Фантастичний світ в романі представлений Воландом.

1) Як ви розумієте епіграф до роману, взятий з "Фауста" Гете?: так хто ж ти, нарешті?

Я - частка тої сили, що вічно хоче зла і вічно чинить благо (карає Воланд тих людей, хто відступив від загальнолюдських норм моралі)

2) Які риси притаманні Воланду (Благородні риси - великодушний, щирий, високоосвічений, поліглот, тонкий знавець людської психології, глибоко розуміє кожного, він - політик, економіст, філософ, історик, мандрівник, він - професор, знавець

рідкісних рукописів, він маестро!, непідкупний, справедливий, об'єктивний, здатний на милосердя)

IV. Висновок

Роман Булгакова - роман - застереження. Хотілося, щоб вчасно він був почутий людьми

V. Домашнє завдання

Опрацювати конспект уроку; поміркувати над питанням "Творчість і кохання в романі"; перечитати гл роману ч.І, гл. 13, ч.ІІ гл. 19-22, 24, 19, 30-32, епілог роману "Майстер і Маргарита".

Урок 5

Тема:

Ствердження цінності творчості і кохання та їхньої рятівної сили у долях Майстра і Маргарити. Особливості композиції, художнього часу й простору, наскрізні мотиви.

Мета:

Продовжити роботу над текстом роману; допомогти учням зрозуміти значення для людини рятівної сили творчості і кохання, розкрити трагізм долі Майстра і Маргарити; розвивати вміння аналізувати твір, обґрунтовувати свою оцінку прочитаного; характеризувати героїв; сприяти духовному вихованню старшокласників.

Тип уроку:

Урок вивчення художнього твору.

Обладнання:

Текст роману "Майстер і Маргарита".

Хід уроку

Любовь - совокупность совершенств (Из Библии)

I. Актуалізація опорних знань

У якій ролі в романі виступає Воланд?

З якою метою він з'являється в Москві?

Вчитель:

Воланд - професор чорної магії, виступає в ролі судді. Він прибув у Москву з'ясувати, чи змінилося людство. І для цього проводить жителів міста через різні іспити, котрі ті не витримують. Булгаковський Воланд зовсім не агресивний, в чомусь поблажливий, а інколи благородний і щедрий. Коротке перебування в Білокамінній повинно було переконати його в тому, що тут все гаразд, що балом правлять шустрі хлопці, які руками мільйонів підданих без втоми творять прямий шлях в ад. Воланд попадає в дивну ситуацію: робота по скороченню душ, так би мовити, в порядку. Масове обдурювання громадян тут зроблено другим, і Воланд залишається виносити вирoki, що він і робить. Складності у нього виникають лише з Майстром і Маргаритою.

II. Робота над темою уроку.

На прикладі тексту твору ми повинні зрозуміти значення для людини рятівної сили творчості і кохання. Запитання для бесіди.

Чому Воланда зацікавили саме Майстер і Маргарита? Для компанії сатани більш підходили б, мабуть, інші герої? (Майстер і Маргарита майже єдині, хто зберіг душу, але саме душа потрібна дияволу).

"... никогда и ничего не просите! Никого и ничего, а в особенности у тех, кто сильнее вас". Чому Маргарита нічого не просить у Воланда?

Чому Маргарита згадала про Фріду?

Чому Маргарита стала відьмою?

Навіщо Маргарита розгромила квартиру Латунського, хіба це не є низько?

Чому Майстер вирішив писати роман про Пілата?

Майстер спалює свій роман - це прояв боягузтва? Чому Майстер вибачає Пілата?

Вчитель

Висновок

Чи повинен митець болісно боротися з середовищем, ще потрібно з'ясувати, але митець повинен болісно шукати істину. Гідність Майстра в тому, що він зміг написати рукопис, який не горить. Він не став частиною сірого середовища. Гідність Маргарити у великодушності (дитина в квартирі Латунського, Фріда), у наполегливості в досягненні мети (вона стає дороговказом Майстра), у рішучості та сміливості (покидає "благополучного" чоловіка, може протистояти Воландові).

За що Маргарита покохала Майстра?

Чому Маргарита захотіла повернутися у підвал?

Чи кохав Майстер Маргариту, чи тільки дозволяв себе кохати?

Вчитель

Висновок

Кохання - і безодня, і спасіння. Відчути таке почуття у змозі тільки добрі душі. Неможливо пояснити кохання. Але таке кохання робить світ кращим, наближує його до гармонії.

В яких співвідношеннях знаходяться життя та творчість? Чому рукописи не горять?

Яка мета творчості? Чого добився Майстер своєю творчістю?

Якщо Маргарита покохала Майстра за його талант, чи була талановитою вона сама?

Чи зміг Майстер створити книгу на всі часи? Що важливіше для митця - зовнішня чи внутрішня свобода?

Вчитель

Висновок

Справжній митець повинен бути над середовищем. Повинен прагнути до істини, мужньо проходячи крізь усі терени. Талант - поняття космічне, і саме тому він не може бути заритим у землю.

За Майстром немає ніякої провини, та все ж він не заслуговує на світло, він отримує лише спокій. Чому? Що означає "спокій", "світло"?

Що може вирішити спокій з точки зору найвищих духовних цінностей? А світло?

Ось думка літературознавця Кімова: «Тот же, что допускает какую-нибудь слабость - во всем ее диапазоне: от шкурно корыстолюбивой Аннушки й жутко «свинячествующего» Степы Лиходеева - и чрез множество ступеней - до мстящей недругам Маргариты и отчаявшегося, запуганного, сложившего свои творческие полномочия Мастера, - тот попадает во власть Воланда со всей его свитой. Не только недостижимым становится «свет». Но даже «покой» Мастер получает, так сказать, из рук Сатаны».

Чи згодні ви з такою інтерпретацією?

Вчитель

Висновок

Світло - синонім прогресу. Він є метою існування людини. І митець у першу чергу повинен донести священне світло людям.

III. Узагальнення знань

Пройшовши всі випробування долі, чи заплямували Майстер і Маргарита свою честь і гідність? (Ні, перед їх стійкістю сили диявола не тільки спасували, але й поставили себе їм у послуги).

Як ви розумієте фінал роману? (Вся глава виповнена почуттям астрально-вічного і безсмертного польоту людського духу. Майстер і Маргарита переходять грані земної реальності, вони йдуть у вічне життя людської духовності).

В чому провина Майстра? Чому він не заслуговує "світла", а заслужив "спокій"? (винний у пасивності).

Вчитель

Висновок

Булгаков писав: "Мы должны оценить человека во всей совокупности его существа, человека как человека, даже если он грешен, несимпатичен, озлоблен или заносчив. Нужно искать сердцевину, самое глубокое средоточие человеческого в этом человеке".

VI. Домашнє завдання

Написати творчу письмову роботу на одну з тем:

1. Роман „Майстер і Маргарита” М. Булгакова – духовний заповіт нащадкам.
2. Рятівна сила кохання (за романом Булгакова „Майстер і Маргарита”).
3. Віра і надія Майстра (за романом Булгакова „Майстер і Маргарита”).

Література

1.Булгаков М.А. «Избранное» - Москва, «Просвещение», 1991

2.Євгенія Волощук. Зарубіжна література. Хрестоматійний збірник, Київ, «Генеза», 2004

3.Зарубіжна література. Підручник для 11 –го класу ЗНЗ, Київ, «Генеза», 2004

4.Ф.М.Штейнбук, вивчення зарубіжної літератури, Календарні плани, розробки уроків, Харків, « Ранок», веста», 2003